

Variație lingvistică în traducerile românești ale textelor Hertei Müller

Ancuța GORBAN-COJOCARIU

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava

Abstract: The translation of the author's texts involves a specific and rich linguistic mixture. The formal transfers into Romanian language, the rearrangement of the translated narrative discourse taking into consideration the literary codes and practice in our culture offers her works a local aspect. The adaptation or translation proves to be a translation means adopted for the narrative discourse. It varied in number from stylistic changes to an entire transformation of the narration, justified by the skopos.

The Romanian rendition of Herta Müller's narrative discourse makes the translated text function as an equivalent in the Romanian literary plurisystem, thus demonstrating that translation must not be regarded as an act of assimilation, but as an acknowledgement of differences, particularly interlinguistic and partially intercultural, taking into consideration the fact that there is no major difference between the source culture and the target culture. The exact translation of the source text would sometimes have required some erroneous versions, such as the folkloric lyrics seen in this way by the German writer who lived in Romania. The Romanian translation was donetaking into account not only the principle of language acceptance as language idioms, thus orienting the text towards the target reader.

Keywords: *linguistic variation, Herta Müller, German, Romanian.*

Variația lingvistică constituie un fenomen răspândit atât în comunități plurilingve cât și în rândul persoanelor care se nasc și trăiesc într-o comunitate minoritară, ce utilizează minimum două limbi și cunosc codurile culturale ale acestora.

Lucrarea de față își propune să fie o contribuție la analiza lingvistică, încercând să ofere o imagine de ansamblu asupra elementelor de variație din operele Hertei Müller, utilizând un corpus redus de texte din romanele scriitoarei.

Există multiple criterii care influențează autorii atunci când își aleg mijloacele lingvistice cu care să își scrie operele, cum ar fi gradul de cunoaștere a limbii și aprecierea în legătură cu elementele ei, asadar, în funcție de competența în limba respectivă, alteori țin cont de însemnătatea culturală a limbii sau de circumstanțele în care trăiesc. Există și scriitori, care aleg limba în funcție de tipul de text sau din considerente strict personale. Competența într-o limbă nu este întotdeauna criteriul cel mai important pentru a releva valoarea atribuită, ci mai ales legătura sentimentală și aptitudinea literară sunt factori importanți de data aceasta atunci când vine vorba de alegerea limbii pentru un text. În acest sens, considerăm că nu mesajul transmis este numaidcă elementul-cheie, ci mai degrabă sentimentele și legătura emoțională cu mijloacele limbii respective.

Un exemplu în acest sens îl constituie autorii de origine germană din România, care sunt familiari cu mai multe limbi și culturi și care lasă limba germană să fie influențată de limbile din imediata apropiere, astfel oferindu-le cititorilor o imagine lingvistică fidelă realității. Autorii care aparțin unei minorități se află mereu între două țări, spre exemplu în România, aceștia sunt considerați germani, dar în Germania sunt văzuți ca români, după cum declara chiar Herta Müller într-un interviu acordat Rodicăi Binder, la Bonn, în 2005.

În literatura modernă, variația lingvistică este văzută ca un element al reflexivității limbajului, în special în texte monolingve care conțin numeroase structuri din alte limbi decât cea în care au fost redactate. În acest sens, laureata Premiului Nobel pentru literatură Herta Müller, este unul dintre cele mai relevante exemple când aducem în discuție autorii de origine germană din România. Variația lingvistică devine o abordare ludică, ce combină elemente din mai multe limbi în textele literare, creând un efect stilistic și estetic aparte.

Autoarea Herta Müller, s-a născut în Banatul multicultural și a crescut într-un complex social în care se vorbeau cel puțin două limbi. Prima limbă învățată de autoare a fost dialectul șvăbesc din satul natal, apoi a deprins limba germană literară și, mai târziu limba română în școală. În egală măsură, a avut multe tangențe și cu limba maghiară. În acest caz, autoarea nu doar a învățat alte limbi, ci le-a și folosit în viața de zi cu zi, ceea ce înseamnă că ea a fost confruntată cu mai multe niveluri ale limbii și, a preluat elemente din limbajul folosit de mai multe pătri sociale. În opere, se pot observa numeroase interferențe lingvistice, nu doar din limba literară, ci și din cea a tinerilor sau din limbajul colocvial. În cazul acestei scriitoare vorbim despre un multilingvism atașat, deoarece limbile nu au fost învățate concomitent, iar variația lingvistică nu se referă doar la mai multe limbi, ci și la diferitele straturi și niveluri ale aceleiași limbi. Toate idiomurile din regiunea în care s-a născut și a copilărit Herta Müller apar sub diferite forme în textele literare. Textele sale sunt scrise în limba germană, dar au elemente preluate din celelalte limbi cunoscute ca atare, în special din limba română..

Deși autoarea a scris cele mai multe texte în limba germană, în timpul lecturării textelor se pot descoperi expresii sau proverbe care sunt atipice pentru această limbă și asta pentru că variația registrului lingvistic era un fenomen obișnuit în Banat. Astfel au fost identificate formele ale variației lingvistice în mai multe opere literare, acestea fiind din mai multe categorii – fonetice, lexicale, sintactice. Pentru un lector lipsit de cunoștințe de limbă română, există asocieri și expresii ieșite din comun, dar aceste expresii vor fi în ochii unui cititor vorbitor de două limbi doar simple interferențe între româna și șvaba care au influențat-o pe Herta Müller. Prin urmare, textele autoarei sunt scrise în limba germană, dar există numeroase elemente care provin din limba română. Acestea sunt uneori traduceri literale, de exemplu „Immer drückt mich der Gedanke/ Mein Haus und mein Feld zu verkaufen”, în românește „Și mereu mă bate gândul să-mi vând casa și pământul” sau „*dein Mensch*” –tradus „*bărbatul tău*” ori „*Heute beiter, morgen beiten/ Wird die Sache noch ein bisschen weiter.(...)*” în traducere „*Și-altă dată și-altă dată/ O s-o facem și mai și mai lată*” care în limba germană nu există. Dar se găsesc și cuvinte, care deși există în ambele limbi, sunt folosite cu sensul din limba română. Un exemplu ar fi cuvântul „*fazan*” din titlul romanului „*Omul este un mare fazan pe lume*”. Aici cuvântul „*fazan*” este folosit cu sensul românesc, adică cel de învins, neajutorat, deoarece familia Windisch, cea în jurul căreia se învârte întreaga acțiune, se află într-o situație aparent fără scăpare și nu poate obține documentele necesare emigrării, decât dacă tatăl renunță la onoarea fetei și totodată la cea a familiei. Semnificația cuvântului în germană presupune mândrie, orgoliu și nu are nimic în comun cu soarta familiei.

Materialul factual pe care am întemeiat întreg corpul de studiu constă în fragmente din romanele autoarei germane Herta Müller *Der Fuchs war damals schon der Jäger* tradus în românește de Nora Iuga *Încă de pe atunci vulpea era vânătorul* și *Reisende auf einem Bein* tradus din germană de Corina Bernic *Călătorie într-un picior*.

Este interesant, de asemenea, de observat în ce măsură există variație lingvistică și în textele Hertei Müller traduse în română, dacă textul redat în limba țintă păstrează aceleași trăsături discursive în traducere sau la ce nivel al limbii suferă modificări.

Înainte de a trece la analiza fragmentelor, trebuie relevată traducerea titlurilor celor două romane din care a fost selectat corpul de texte. *Der Fuchs war damals schon der Jäger* s-ar traduce, respectând sintaxa propoziției *Vulpea era de atunci deja vânătorul*. Traducătoarea optează pentru varianta antepunerii adverbilor *de pe atunci* și *încă* pentru a atrage atenția receptorului asupra cadrului temporal de referință (*atunci*- perioada regimului totalitar) și mai ales asupra acestui *deja*, *încă*, ce se constituie într-o modalitate de “ambriere prin care enunțul este ancorat în situația enunțiativă”. [Maingueneau, 2005:129]

Specificitatea limbii germane impune ordinea aceasta a adverbilor, mai întâi cel temporal *damals* (*pe atunci*) și apoi cel modal *schon* (*deja*, *încă*), dar rolul modalului este mai important căci lămurește co-enunțiatorul asupra menținerii și în prezent a contextului (a se subînțelege – *vulpea este și astăzi vânătorul*). Alte exemple de topică specifică, în privința adverbilor:

*Am morgen in der Schule hat ein Kind zu Adina gesagt, der Himmel ist heute so anders.
Dimineața, la școală, un copil i-a spus Adinei, cerul este altfel astăzi.*

Al doilea titlu *Reisende auf einem Bein* s-ar traduce *Cel/cea care călătorește într-un picior* (literal *Călătorind într-un picior*). Opțiunea traducătoarei de a înlocui un substantiv provenit din verb la modul gerunziu cu un substantiv propriu-zis *călătorie* este de neînțeles în contextul în care accentul în roman cade pe imaginea protagonistei, Irene, care se simte o neadaptată atât în țara în care a emigrat cât și în „cealaltă țară”.

Un alt aspect relevant, observabil la nivelul corpului de texte este rezistența la traducere a unor structuri ale limbii germane determinată de specificitatea acestora. Christiane Nord [1997] menționează în studiile sale existența unor dificultăți de traducere de natură subiectivă, care reprezintă efectiv alegerea traducătorului, așa cum am arătat în cazul celor două titluri de romane, dar aduce în discuție și existența unor dificultăți de ordin obiectiv. Între acestea aș putea accentua, în exemplele preluate din textele scriitoarei germane dificultățile de ordin lingvistic rezultate din diferența dintre cele două sisteme ale limbii.

Fragmentele următoare, extrase din romanul Hertei Müller *Der Fuchs war damals schon der Jäger* tradus în românește de Nora Iuga *Încă de pe atunci vulpea era vânătorul* exemplifică o serie de structuri morfosintactice specifice limbii germane, împreună cu soluțiile lor din limba română:

<p>“Und an der Ecke, wo der Zaun sich bis zur Schiene vordrängt und ein Ast das helle Fenster streift, singt das Kind mit abwesender Stimme in den Wagen : Immer drückt mich der Gedanke Mein Haus und mein Feld zu verkaufen.” “Die Mutter senkt den Kopf und sieht auf den leeren Boden , der Zwerg senkt den Kopf, Clara senkt den Kopf. Unter den Schuhen singen die Schienen mit. Die Halteschlingen wiegen sich und horchen.”</p>	<p>„Și la colț, unde gardul a înaintat până la sină și o creangă atinge fereastra luminată, copilul cântă cu o voce absentă în vagon: Și mereu mă bate gândul să-mi vând casa și pământul. “ „Mama își lasă capul în jos și vede podeaua goală, piticul își lasă capul în jos, Clara își lasă capul în jos. Sub pantofi șinele cântă laolaltă. Mânerile se clatină și ascultă.”</p>
---	---

<p>“Am Morgen in der Schule hat ein Kind zu Adina gesagt, der Himmel ist heute so anders. Ein Kind, das zwischen den anderen Kindern immer sehr still ist. Seine Augen stehen weit voneinander entfernt, das macht seine Schläfen schmal.”</p>	<p>„Dimineața, la școală, un copil i-a spus Adinei, cerul este altfel astăzi. Un copil care este totdeauna foarte tăcut în comparație cu alții. Ochii lui sunt îndepărtați mult unul de altul, ceea ce îi îngustează tâmplesle.”</p>
<p>“Das Kind mit den weit auseinander liegenden Augen und schmalen Schläfen trägt ein Bild vor dem Gesicht. Auf dem Bild ist die Stirnlocke und das Schwarze im Auge.”</p>	<p>„Copilul cu ochii foarte îndepărtați și tâmplesle înguste duce un tablou pe care și-l ține în față. În tablou sunt ondulele de pe frunte și negrul ochilor.”</p>
<p>“Die Taschenlampe wühlt in der dunklen Tasche, der Kamm liegt ganz oben, die Nagelschere auf dem Boden, die Zahnbürste zwischen den Strumpfhosen.”</p>	<p>„Lanternă scotocește în geanta întunecată, pieptănul e sus de tot, foarfeca de unghii la fund, periuța de dinți între dresuri.”</p>
<p>“Erwache Rumäne aus deinem ewigen Schlaf.” (...)</p> <p>“Heute heiter, morgen heiter Wird die Sache noch ein bisschen weiter.(...)”</p> <p>“Noch ein Fick, Fick, Fick Noch ein Fick, Fick, Fick Immer vorwärts nie zurück.”</p>	<p>„Deșteaptă-te, române, din somnul cel de moarte. (...)”</p> <p>„Și-altă dată și-altă dată, O s-o facem și mai și mai lată. (...)”</p> <p>„Înc-un pic, pic, pic Înc-un pic, pic, pic pân’ n-o mai rămânea nimic.”</p>

La nivelul structurii morfologice, remarcăm opțiunea actului traductiv al substantivului *Wagen* pentru termenul *vagon*, deși dicționarul menționează ca primă semnificație valentele *mașină*, *autoturism*. În limba vorbită, termenul *Wagen* e folosit cu același sens, de autoturism. Însă, traducerea s-a făcut în contextul spațial al existenței în imediata apropiere a unor șine de tren.

Verbul reflexiv în limba germană *sich vordrängen* (*a se împinge*) devine un intransitiv, lipsit de reflexivitate *a înaintat*. Același verb, în limba sursă este la timpul prezent, modul indicativ în timp ce în limba țintă are forma perfectului compus.

Articularea în limba germană a substantivului *Ecke* (*an der Ecke*) este omisă în traducere, căci în română nu este regula ca, după prepoziție, substantivul să fie articulat numaidecât, ceea am putea spune că eliberează co-enunțiatorul să selecteze un obiect, caracterizându-l doar prin propoziția următoare *la colț, unde gardul a înaintat până la șină*.

Reflexivitatea locuțiunii verbale *își lasă capul* lipsește în limba germană, căci *senken* este un verb tranzitiv, care se traduce prin *a apleca*, cu varianta sinonimă *a lăsa capul în jos*.

La nivel sintactic, este ușor de observat intercalarea propozițiilor circumstanțiale de loc, coordonate. O modalitate eficientă de accentuare la nivelul propoziției și al frazei în limba germană este această topică în care pe primul loc este pus circumstanțialul de timp sau de loc, urmat de o propoziție atributivă sau de un atribut dezvoltat:

*Und an der Ecke, wo der Zaun sich bis zur Schiene vordrängt (...) singt das Kind.
Și la colț, unde gardul a înaintat până la șină, (...) copilul cântă.*

La nivel lexico-semantic, se remarcă versurile: *“Heute beiter, morgen beiter/ Wird die Sache noch ein bisschen weiter. (...)”* „Și-altă dată și-altă dată/ O s-o facem și mai și mai lată. (...)”, care au necesitat, de fapt, traducerea în limba germană inițial căci aparțin culturii române. Observăm cum limba sursă devine limbă țintă într-un prim proces de traducere, aparținându-i scriitoarei, iar, mai apoi, un proces de re-traducere prin intermediul procesului traductiv al traducătoarei. Varianta în limba germană reflectă însă un proces parțial de traducere, prin care doar o parte din textul sursă (din limba română) este transpus, deoarece factorului temporal îi este permis să domine contextul prin instaurarea ideii de repetabilitate în defavoarea ideii de „stare de bine, de petrecere”. Versurile sunt o reprezentare a culturii române pe care limba germană nu reușește s-o reflecte decât parțial. Același lucru putem afirma despre traducerea imnului de stat al României, care citit în limba germană nu dezvoltă aceleași conotații. Mai mult decât atât, Herta Müller înlocuiește în versul: *“Erwache Rumäne aus deinem ewigen Schlaf (...)”* (cu traducerea literală „din somnul tău etern/veșnic”) „Deșteaptă-te, române, din somnul cel de moarte. (...)”, articolul demonstrativ *cel* care nu există în limba germană, cu posesivul *deinem*, direcționând greșit co-enunțiatorul către un alt referent.

În textele în proză, repetiția este un procedeu foarte productiv reprezentând o acumulare semantică ce pare a suplini afectivitatea, factorii subiectivi fiind extrem de implicați.

În structura *Immer drückt mich der Gedanke/ Mein Haus und mein Feld zu verkaufen* în care traducătoarea optează pentru introducerea unui „și” la începutul structurii din motive prozodice, am putea crede, pentru a menține o măsură a versurilor egală și implicit o armonie a ritmului. Aceste versuri au o tentă locală, specifică literaturii noastre populare din zona Banatului. Ele se regăsesc în folclorul bănățean sub forma *tot așa mă bate gândul* cu varianta *uite-asa mă bate gândul/ să-mi vând casa și pământul*.

Dificultățile speciale în traducerea textelor autoarei au constat în redarea unui melanj lingvistic particular și bogat. Acest amestec creează distanță și acea ironie superioară a perspectivei supratemporale în aprecierea unor fenomene actuale. Deosebit de dificilă a fost, în cazul textului „*Încă de pe atunci vulpea era vânătorul*”, găsirea, respectiv re-crearea de corespondențe adecvate pentru grotescul situațiilor precum și selecția echilibrată a cuvintelor de origine străină, în vederea evitării în limba română a unei deformări stilistice exagerate. Transformările formale sub incidența forței modelatoare a limbii române, reamenajările discursului narativ tradus conform codurilor și practicilor literare din cultura noastră au conferit operei un aspect local. Adaptarea sau adecvarea s-a dovedit a fi o modalitate translatică recomandată tipului de discurs narativ. Aceasta a variat cantitativ de la schimbări stilistice la transpunere totală a acțiunii narative, justificate de *sképos*.

Menționăm că ar fi fost interesant de studiat și alte versiuni românești ale celor două romane pentru a identifica elemente comune și factori de diferențiere a principiilor, strategiilor și tehnicilor de traducere, căci, ceea ce s-ar putea reproșa acestor traduceri este absența paratextului. O prefață sau eventuale note de subsol ar fi adus, cu certitudine o serie de „precizări suplimentare în legătură cu trăsăturile și valoarea originalului”. [Oprea, 2008:326]

În concluzie, considerăm că redarea în românește a discursului narativ al Hertei Müller asigură funcționarea textului tradus ca echivalent în polisistemul literar românesc, demonstrând că traducerea nu mai trebuie privită ca un act de asimilare, ci ca pe o recunoaștere a diferenței, mai ales, interlingvistice și parțial interculturale, ținând cont de faptul ca între cultura sursă și cultura țintă nu este o diferență majoră. Redarea în românește s-a făcut, astfel, conform nu doar principiului adecvării ci și conform principiului acceptabilității în raport cu limba română, orientând textele către publicul țintă. Traducerea textelor autoarei a presupus redarea unui melanj lingvistic particular și bogat. Transformările formale la nivelul textului initial scris în limba germană sub incidența limbii

române, precum și reamenajările discursului narativ tradus conform codurilor și practicilor literare din cultura română ilustrează clar existența variației lingvistice în opera scriitoarei.

BIBLIOGRAFIE

Opera:

- Müller, Herta, 2009. *Atemschaukel*, München
 Müller, Herta, 1992. *Der Fuchs war damals schon der Jäger*, Reinbek bei Hamburg
 Müller, Herta, 2003. *Der König verneigt sich und tötet*, München
 Müller, Herta, 1986. *Der Mensch ist ein großer Fasan auf der Welt*, Berlin
 Müller, Herta, 1994. *Herztier*, Reinbek bei Hamburg
 Müller, Herta, 2000. *Im Haarknoten wohnt eine Dame*, Reinbek bei Hamburg
 Müller, Herta, 1989. *Reisende auf einem Bein*, Berlin
 Müller, Herta, 2006. *Animalul inimii*, (ediția a II-a), Polirom, Iași
 Müller, Herta, 2010. *Călătorie într-un picior*, traducerea românească realizată de Corina Bernic, Humanitas Fiction, București
 Müller, Herta, 2006. *În coc locuiește o damă*, Polirom, Iași
 Müller, Herta, 2009. *Încă de pe atunci Vulpea era Vânătorul*, traducerea românească realizată de Nora Iuga, Humanitas Fiction, București
 Müller, Herta, 2010. *Leagănul respirației*, traducerea a fost realizată de Alexandru Al. Șahighian, Humanitas Fiction, București
 Müller, Herta, 2010. *Omul e un mare fașan pe lume*, Ed. Humanitas, București
 Müller, Herta, 2005. *Regele se-nclină și ucide*, Polirom, Iași

Bibliografie selectivă:

- Adam, Jean-Michel, 2008. *Lingvistică textuală*, traducere de Corina Iftimia, Ed. Institutului European, Iași
 Austin, J.L., 2003. *Cum să faci lucruri cu vorbe*, Ed. Paralela 45, București,
 Bahtin, Mihai, 1982. *Probleme de literatură și estetică*, traducere de Nicolae Iliescu, Ed. Univers, București
 Bell, Roger T., 2000. *Teoria și practica traducerii*, Ed. Polirom, Iași
 Bidu-Vrânceanu, Angela; Călărășu, Cristina; Ionescu-Ruxândoiu, Liliana; Mancaș, Mihaela; Pană-Dindelegan, Gabriela, 2001. *Dicționar de științe ale limbii*, Nemira, București
 Birleanu, Ion-Horia, 1994. *Geografia lingvistică românească fără prejudecăți*, în „Academica”, anul IV, nr. 12 (48)
 Coșeriu, E., 1970. *Bedeutung und Bezeichnung im Lichte der strukturellen Semantik* în volumul Sprachwissenschaft und Übersetzen de P. Hartmann & H. Vernay, Hueber Verlag, München
 Coșeriu, E., 2000. *Leții de lingvistică generală*, Ed. ARC, Chișinău
 Coșeriu, E., 1994. *Lingvistica din perspectiva spațială și antropologică*. Trei studii „Știința”, Chișinău
 Coteanu, I., 1961. *Elemente de dialectologie a limbii române*, București.
 Croce, B., 1970. *Estetica privită ca știință a expresiei și lingvistica generală*, Ed. Univers, București
 Eco, U., 2008. *A spune cam același lucru, Experiințe de traducere*, traducere de Alexandru Lazlo, Ed. Polirom, Iași
 Eco, U., 2002. *În cautarea limbii perfecte*, traducere din limba italiană de Dragoș Cojocaru, Ed. Polirom, Iași
 Mangueneau, Dominique, 2005. *Analiza textelor de comunicare*, traducere de Mariana Șovea, Ed. Institutului European, Iași
 Nagy, R., 2005. *Sintaxa limbii române. Unități, raporturi și funcții*, Ed. Institutului European, Iași
 Nida, E.A., 2005. *Traducerea sensurilor. Traducerea posibilă și imposibilă*, Ed. Institutului European, Iași

- Nord, Christiane, 1997. *Translating as a Purposeful Activity. Functionalist Approches Explained*, St. Jerome, Manchester
- Oprea, I., 2008. *Comunicare culturală și comunicare lingvistică în spațiul european*, Ed. Institutului European, Iași
- Oprea, I., 2007. *Elemente de filozofia limbii*, Ed. Institutului European, Iași
- Oprea, I., 1992. *Lingvistica și filozofie*, Ed. Institutului European, Iași
- Ricoeur, Paul, 2005. *Despre traducere*, traducere de Magda Jeanrenaud, Ed. Polirom, Iași
- Reiss, Katharina/Vermeer, Hans J., 1984. *Grundlegung einer Translationstheorie*, Tübingen: Max Niemeyer
- Toury, Gideon, 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia
- Vossler, K., 1925. *Geist und Kultur in der Sprache*, Winter, Heidelberg
- Wald, H., 1973. *Limbaj și valoare*, Ed. Enciclopedică Română, București
- Wald, H., 1968. *Realitate și limbaj*, Ed. Academiei, București